

A téglagyártás története Vas megyében I.

Kovács Ferenc

A kerámiaipar története

Az emberiség legrégebb mestersége az agyagművesség, a kerámia. Eredete közvetlenül a tűz felfedezése utáni időre tehető. A történelem előtti ember gabona, élelem és víz tárolására vesszőből font, agyaggal tömített edényeket használt, amit később felváltott a tisztán agyagból készített agyagedény, hisz rájött, égetéssel tárgyai sokkal tartósabbakká válnak.

A kerámia legrégebbi emlékeit – az i. e. VII. és VI. évezredből – egyiptomi sírokban találták. *Mezopotámiában, ahol nem volt építkezésre alkalmas kő, kifejlődött a téglalapítás.* A babiloniak történelmüket is agyagtáblákra vésték ékírással (Gilgames-eposz). Assurbanipal király könyvtára 22 ezer darab agyagtáblából állott. Az értékes babiloni agyagművesség egyik legszebb emléke az i. e. VI. évszázadból Nabukadnezár diadalútja és az Istar szentély kapuja. A diadalút falait és a díszkaput színes, mázas, domborműves díszítésű téglá borítja.

A római kerámiaedények és kisplasztikák etruszk és görög minta szerint készültek. *Igen nagy eredményt ért el a rómaiak a téglából készült építészeti alkotások terén.* A Római Birodalom egész területén maradtak fenn téglából készült utak, vízvezetékek, lakó- és középületek. A *tégla* szó a latin *tegula* megfelelője.

A hazai téglaiipar is hosszú múltra tekinthet vissza. Magyarország területén már a rómaiak korában virágzó „téglagyártás” folyt. Pannóniában a feltárt épületmaradványok között mindenütt megtalálhatóak a *téglák, tetőcserepek, alagsövek.* A lelőhelyek közül kiemelkedik Szombathely – Savaria –, ahol az utóbbi évek építkezéseinek földmunkái során újabb téglafal-maradványokat tártak fel.

A magyar államalapítást követő évszázadokban meginduló, elsősorban egyházi építkezéseknél a kő mellett a téglát használták. A téglát főként a kőben szegény vidékeken terjedt el.

A XIX. század második fele a magyar gazdaság történetében korszakhatár, mert az 1890. évet követő időszakban kezdődik az ipari forradalom tényleges kibontakozása az országban. A megyében gomba módra szaporodtak el a téglagyárak, különösen a városok környékén. A kiegyezés után az ország városaiban – pl. Szombathelyen, Sárovaron – meginduló nagymértékű építkezéseken elsősorban a téglá volt a falazóanyag, tetőfedő anyagként főként cserepet használtak.¹

Vas megye téglagyártása napjainkig

Az egyes iparágak technikai történeti feldolgozása sorában különösen elhanyagolt, „mostoha” terület az építőanyag-ipar és főleg a durvakermia múltja. Pedig a téglá-

illetve agyagipar az egyik legősibb emberi ipari tevékenység. Az építészettörténet is főképpen csak az egyes korok alkotásainak művészi megjelenéseit, társadalmi összefüggését és szerkezeti megoldásait vizsgálja, ezzel szemben az épületek anyagának előállításának módszereiről és azok történeti fejlődéséről ritkán történik megemlékezés.

A téglaiipar, valamint a vele legközelebbi rokonságban álló fazekas- és agyagipar évezredek óta tekint már vissza, a mezopotámiai kultúrkörből kiindulva. Történelmi fejlődésében első nagy virágzását Róma teremti meg azzal a műszaki színvonallal, mely a legújabb kor technikájától is elismerést érdemel. A római téglaiipar magas színvonalát a legújabb kor technikai forradalmáig a későbbi századok nem tudták utolérni.

A téglaiipar évezredek óta majdnem változatlan technikájú és *helyi jellegű ipar* volt mindaddig, míg a legújabb kori technikai és közlekedési forradalmak során nagyiparrá alakult át. Kifejlődésének két alapfeltétele van: a *szükséglet* és a *nyersanyagnyerés* lehetősége. Ahol ez a két tényező fennáll, mindenütt megtalálhatók az ipar nyomai. Kisebb városok általában alkalmasabb területet képeznek a téglaiipar múltjának vizsgálatára.

Vas megye agyagtelepülései

Őrségi agyagtelepülés

Az Őrség földtani jellemzése

A Nyugat-Dunántúl, benne Vas megye agyagtelepülései

A jura-korszak ösfordrajzi képe a tenger hódítását mutatja. Megindult az Alpok, Kárpátok felgyűrődése, a tengerek mészkőtábláival takart masszívuma összetöredezett. A kréta-korszakban az ausztriai hegységképződések szakaszai jelentősen érintették az Őrség területét. Végleg kialakították a töréses-vetődéses mélyszerkezetet, rácszerűen tovább darabolták az Alpokalja területét.²

Az eocén-korszak nagy részében az Őrség a már levonuló tenger alatt volt. Az oligocénben az országot nyugati részéről a tenger részben visszahúzódott. A terület kiemelkedése után egészben kiemelkedett, és a lepusztulás fokozódott. A lepusztulás erőszóval ment végbe, és eredményeként lehordással elegyzengetett felszín képződhetett. Ennek az időszaknak a terméke a finomszemű réteges-pados tarka agyag és homokkő.

A levantei fejlődési szakaszban az ösfolyók feltöltő munkájának hatása alá került az Őrség.

Az Őrség területén az üledékes rétegek az alsó-miocéntól a holocénig teljes szabályos kifejlődésben megtalálhatók.

A közép-pleisztocénban a homokos, kavicsos térszintre jelentős vályog rakódott, mely a későbbiek során többször megismétlődött. Ez a vályog szolgálta a pankaszi téglagyár nyersanyagát ma is.³

Őriszentpéteri tégláégető a XVI. századból

Különös történelmi emlékeket őriz az Őrség földje. Két palánkvar kutatása közben a régészek középkori építményeink fontos anyagának készítő helyére, egy tégláégetőre bukkantak a földben. A Vas megyei Őriszentpéter az Árpád-korban az ország nyugati határát védő „Zalafő-örök” birtoka volt.

A Zalafő-örök a király szabad népei voltak, s őket Zsigmond király 1391-ben Németújvár várával együtt Sára László temesi ispánnak adományozta. (Őrség néven 1409-ben említi először azt a határőrséget alkotó tizenhét falut, amelyhez Szentpéterfalva is tartozott.)

Az Újlaki család kihaltja után II. Lajos király 1524-ben Batthyány Ferencnek adta Németújvár várát és annak tartozékait; ezzel kezdődött a Batthyány család több mint három évszázados őrségi uralma. E családnak Őriszentpéter életében is meghatározó szerepe volt.

Egy 1980-ban végzett ásatás egy tégláégető kemencét hozott ott napvilágra. A törmelékből előkerült cserépedény-töredékek és kályhacsempék tanúsága szerint a kemence az 1500-as évek elején volt használatban.

A kemencét az agyagos domboldalba vágták – tehát nem falazva építették. Oldalfalát az átégetett agyagfal alkotja. Szilárd fala mintegy 60 cm vastag, és keményen át van égve. Három fűtőcsatornája van. A fűtőcsatornákat szintén agyagból alakították ki, s ezek is erősen át vannak égve. A kemence szélein megmaradtak a téglák is. Kétféle méretű téglát égettek, ezek a méretek megegyeznek a vár tégláinak a méreteivel. A kemence egyik sarkában ötsornyi, lépcsősen egymásra rakott téglák az eredeti helyén, a nagy szemű, átégetett kavicsrétegben maradt meg. Fölöttük tetőfedő cserépeket és átégetett anyagrögöket találtak.

A kemence működésének megismerése céljából tanulmányoznunk kell a hasonló időszakban működő tégláégetőket. Kevés ilyen középkori tégláégetőt ismerünk hazánkban. Ezek is *agyagba vájt, tapasztott*, erősen átégetett fűtőcsatornák, azonban csak részben hasonlítanak az Őriszentpéteri tégláégetőhöz, amely a szilárd boltozat nélküli, ún. *boksakemencék* közé tartozik.

A szakirodalom ugyanis megkülönböztet *boksakemencéket* – ezekben magából az égetendő téglából alakul ki a kemence boltozata – és *mezei vagy táborig kemencéket*; ez utóbbiaknak egy bizonyos magasságig *szilárd oldalfaluk* van, de *tetejük nincs*. Az Őriszentpéteri kemence átmenet a kettő között. Boksakemence tehát, amelynek alul 1 méteres magasságig az átégetett agyagfal szilárd vázat ad. A *nyerstéglát a fűtőcsatornákra* rakták, mégpedig élére állítva, a behelyezett fahasábok köré öt sorban, 1 méteres magasságig, nagy szemű folyami kavics közé, boltozatosan. A *kavics tárolta a hőt*; segítségével a láng nem a nyerstéglát érte közvetlenül, s mindemellett a rostély szerepét is betöltötte. Fölötte még 2-3 méteres magasságig rakták a nyerstéglát úgy, hogy köztük *levegőjáratokat* hagytak.

A hő vezetését a huzatlyukak nyitásával vagy zárásával érték el a boksa felső részén. Az így felrakott nyerstéglákat kívül tetőfedő cseréppel és köpenytéglával borították, s agyaggal burkolták be. A füst felül távozott.

Egy 1743-as leírás szerint az *égetés öt napig* tartott, más források szerint hét-nyolc napig égették. Az első két napon a *melegítés és szárítás* történt. A hőmérséklet fokozatosan növekedett. A kemence hőpróbájának mérése szerint a *csúcshőmérséklet 1000 °C* lehetett; egy-egy gyártásmenetben 900 °C elérésére törekedtek. Amikor a tűz „*fehően izzó*” lett, a tüzelőnyílásokat betapasztották. A kemence lehűlése kb. nyolc napig tartott. Utána a köpenyt leszedték, s a kemencét olyan állapotúra szedték szét, ahogyan a régészek a feltáráskor megtalálták. Igen jó minőségű téglát égettek benne.

Boksakemence

Őriszentpéteren több kemence működhetett, a hely ugyanis kiválóan megfelelt a téglakészítésnek. A téglagyártáshoz elsősorban nagy mennyiségben előforduló, jó minőségű agyag kell.

A középkori gyártás első munkafolyamata volt: kibányászni ezt az agyagot. Eszközei: *ásó, lapát és kapa*. A kibányászott agyagot vizezzel és gyúrással finomították. A sár készítéséhez sok vízre volt szükség. (Ezer vályogra 1 köbméter vizet számíthatunk.) Ezért az agyabánya *eleve víz mellé települt, vagy kutat ástak mellette*. A sár keverőhelyéhez közel a víz tárolására 1 méter átmérőjű, 50-60 cm mélységű gödröket ástak.

A vályogot a finomított agyagból vetették. A formázás eszköze: *a formázóasztal és a formák, simítófák*. A téglavető a formázóasztalra került agyaggal kitöltötte a behomokozott formát, majd léccel lesimította, és homokkal felszórt helyre borították ki. Ott az megsikkadt, megkeményedett. Ezután máglyába rakva szárították ki a *szárítósímben*, majd *kiégették*.

A kézi vetésű, kisüzemi téglagyártásnak egyébként egészen a legutóbbi időkig ez volt a munkamenete és ugyancsak ez az eszköztára.

A téglagyártáshoz tehát minden feltétel megvolt Őriszentpéteren. Az agyagos domboldal szolgáltatta az alapanyagot, a közeli Szala-patak a vizet. A palánkvarnak sok téglára volt szüksége. Az 1500-as évektől a vár meglétéig – 1680 tájáig – *működhetek ott kemencék*. Batthyány Ádám kapitány ugyanis az 1648. március 2-án kelt levelében még arra utasította németújvári tiszttartóját, Jobbágy Jeremiást, hogy a szentpéteri kastély mindkét kapuja fölé vigyázo görét építtessen, egyúttal hagyja meg a téglavetőnek, hogy hozassa rendbe a kemencéket és téglaszíneket, s kezdje meg a téglakészítést, a pallérok pedig szabják meg a készítendő téglamennyiségét.⁴

A jelentős ipartörténeti emlék fölé az Országos Műemléki Felügyelet védőépületet emelt a volt Téglagyártó és Cserépipari Tröszt támogatásával, amely az 1999 tavaszán készített fotómon látható.

Az Országos Műemléki Felügyelet védőépülete

Az őrségi téglagyártás kialakulásának okai a népi építészet fejlődése tükrében

Az őrségi ház fejlődésének is gazdasági és történeti okai vannak, mint minden kulturális jelenség kialakulásának. Az Őrség – erdős mivoltának megfelelően – a faépítkezés ősterülete. A hagyományok szerint régen minden ház fából készült; az öregebbek olyan esetekre is emlékeznek még, amikor osztozkodásnál a házat is szétszedték az örökösök, és új helyen építették fel elosztott részeit. Az erdőirtásokon bőven volt faanyag, és a nagycsalád részére nagy házakat építettek. Egy-egy házban a családfő irányításával 4-5 család is élt. Amikor a nagycsalád felbomlott, megszűntek a nagy faépületek is. Minden család igyekezett önállóan boldogulni, és ehhez elegendő volt a kisebb ház is. Az építőanyag megszerzése is körülményesebb lett; a fa ára megszokszorozódott. Ezért aztán kisebb házakat építettek, mint előbb.⁵

A zsúptető idővel füstössé, feketévé vált, mert az őrségi ház régi tűzhelyének nem volt füstfogója és jobbra kéménye sem. Kiveszőben vannak már a nyitott kéményű, szabad kéményű konyhák is, melyek a századforduló táján még az egész megyében általánosak voltak. Ebben az esetben a konyhát már kettéválasztották: külön van a főzőhely és külön a pitvar. A két helyiségnek közös a légtére. Ez a boltozat nagy szájú *kéménnyé* magasodik és kivezet a tetőre, ahol sövényből font, sározott kéményben, *újabbán pedig téglakéményben* végződik.

A vasútépítés megindulása után megrágtak a fa. A szegényebb emberek ekkor kezdtek tömészházakat építeni, míg a *jobb módúak már téglából* készítették házaikat. A *téglát eleinte kizárólag maguk vetették*. A 1880-as években *olaszok* jártak faluról falura és *téglavetésre* ajánlkoztak. A jobb módúak megegyeztek velük, adtak nekik terményt, kosztot, lakást. *Tőlük tanulták meg a téglavetést a cigányok*, és ők folytatták ezt a mesterséget, amikor az olaszok Magyarország helyett inkább Amerikába kezdtek vándorolni. A téglavetés tudományát igen sok őrségi gazda is elsajátította, azonban csak nagy családúak mertek vállalkozni maguk egy házhoz való téglakészítésére, mert nagyon sok segédmunkás kellett hozzá. *Az 1940-es években Dávidháza, Őriszentpéteren, Bajánsenyén és Pankaszon működtek téglagyárak*.

1982-ben, az őriszentpéteri feltáráskor a Velemérben lakó Varga Sándor fazekasmester részletesen elmondta a boksakemence felrakásának módját. Az ő gyermekkorában – az 1920-as években – édesapja is így égette a téglát.

Mezei kemence néven más téglavető is volt. E típusnál a fűtőcsatornák és az oldalfalak szilárd anyagból készültek, de felettük nem volt a kemencének boltozata. A füst szabadon távozott a kemence tetején, ezért nem lehetett itt szilárd boltozat, legfeljebb agyagborítást kaphattak a téglák.

Pankasz

Avas Kálmánné: Két arckép ... című visszaemlékezésében így ír a pankaszi téglagyár megalapítójáról: „Kulcsár József egy pankaszi kisparasztgazdának négy gyermeke

közül az elsőszülött fia volt. Édesapja, Kulcsár János, a nyugati szerven lakott, 9 hold földjén gazdálkodott. Három fia és egy lánya volt. Közülük József, a legidősebb, aki 1857-én született Pankaszon. Ez a *Kulcsár József rakta le a pankaszi téglagyár alapjait 1881-ben.*⁶ Hat elemi iskolát végzett, egyszerű parasztember volt. Szorgalmas munkájából lett ennek a kicsi őrségi falunak téglagyára. Neki köszönhető, hogy a zsúptetős faházak itt, már a századforduló körül, rohamosan kezdtek eltűnni. Helyükön új, nagy téglaházak, téglából épült gazdasági épületek, cseréptetővel készültek. Szüleitől örökölt földjén gazdálkodott is, népes családja volt: 5 gyermeke, négy fiú és egy leány. Mind a fizikai, mind a szellemi munkában nagy tehetségű volt. Sokat dolgozott a téglagyár építésénél is.

A munkák nagyobb részét saját maga végezte el. Ezeremester, fűrő-faragó, barkácsoló ember volt, asztalos, kádár egy személyben. Ez általában jellemző volt régen az őrségi emberre. Még 80 éves korában is hangyaszorgalommal dolgozott kis faragóműhelyében. Aranykeze munkájának nyoma ma is megtalálható a nagy téglagyár környékén. Már 1940-ben *prést* használt kézi forma helyett, és a cserepet is gépi erővel készítette. Szülőfalujának, Pankasznak a fejlődését elősegítette. Az itt élő utódoknak kenyérkereső-lehetőséget teremtett helyes elgondolásával, szorgalmas munkájával.”

A téglagyár a régi bánya helyén épült, 1896-ban olasz munkások felépítették a téglagyár *égetőkemencéjét*, a termelés megindításához pedig Pórszombatról hozattak téglás családokat.

A háború és az azt követő évek túlkapasai visszavetették a pankaszi ipar fejlődését, így például az 1950-es évek elején a Téglagyári Egyesülés leállította a téglagyártást, mivel véleménye szerint a téglára nincs országos igény. A volt tulajdonos Szombathelyre került éjjeliőrnek. A később újra beindított termelés a kezdeti egymillió tégláról hamarosan felfutott hárommillióra. 1953-ban 936 ezer téglá befogadóképességű Keller-száritót helyeztek üzembe. A következő évben pedig 3809 m²-nyi kemencetoldást kapott. 1961-1963-ban leállították, és csak 1964-ben kezdődött újra a fejlesztés. Az egykori Kulcsár-féle téglagyárból csak egy kemence maradt fenn.

A 60-as években a gyártás technológiáját az alábbi riport szemléletesen mutatja be:

„A cigány egy hosszú ütemben tovahaladó futószalagra lapátolja az agyagot:

– Egyenlően menjen a föld, mert baj lesz! – mondja, és szenet kever az agyaghoz. Ettől fellazul a sűrű massa, a szén elősegíti az égetést is, a téglá porózusabbá válik. Ez a recept csak akkor módosul, ha üreges téglákhoz készítik elő az agyagot, ilyenkor fűrészpórt is adagolnak hozzá.

Az agyag két hengeren megy át, szemcsésre aprózik, de a lezúduló tömegben még mindig meg lehet különböztetni a szén fekete foltjait. Az anyag a keverőbe kerül, éles boronafogak vágják át és terelik egy újabb futószalag felé, közben egy lyuggatott csőből víz hull rá.

A keverőlapátok még egyszer átvágják az agyagot, úgy nyomják bele a vákuumprésbe, onnan kerül be a présbe.

A pankaszi téglagyár

A vákuum kiszívja belőle a felesleges levegőt és vizet, formára nyomja, a szájnnyíláson kijövő végtelen téglára egy henger ráüti a gyár vizes monogramját, egy drót méretre vágja, majd a kész nyerstégla szalagra kerül, és kifut az épületből. A téglá félig fedett színekbe, a Keller-száritókba kerül, itt három-négy hétig szárad. A tárolóba síneken lehet ki-be húzni a kocikat, közöttük hézagokat hagynak, hogy szabadon járjon a levegő. A téglák jelentős részét – a Keller-tároló drágasága miatt – a szabadban tárolják égetés előtt. Ha a nap megsüti, eső megveri, megbomlik a téglá szerkezete, ... porlik-morzsolódik. A nyerstégla itt néha öt hét alatt sem szárad meg.

Az utolsó állomás az égetőkemence, egy kerek alaprajzú épület, melyben a munka folyamatos, egyik részén ég a téglá, a tűz haladási irányába készítik be a nyersanyagot, a már kiégett téglákat pedig a kemence megbontott oldalán szedik ki. Miután behordták a nyersanyagot, a kemence oldalát berakják téglával, homokkal is leszigetelik, hogy csak a kéményen keresztül szellőzzön. 900-1000 fokos hőmérsékletet kell tartani, a téglá öt-hat nap múlva ég ki.”⁷

A pankaszi téglagyár ma magántulajdonban van, három éve újabb Keller-színeket építettek a kisméretű téglá szárításának megkönnyítése érdekében. *Kurucz István* főgépész mutatta be a működő technológiai folyamatot, ami alig különbözik a hatvanas évektől. Az alapanyag, félkész és késztermék szállítása szállítószalagon, targoncán történik. Az agyag útja az 1 km-re lévő agyagbányából kikerülve a következő: *durvahenger* ⇒ *finomhenger* ⇒ *vizező keverő* ⇒ *felső keverő* ⇒ *prés* ⇒ *vágó* ⇒ *száritószín* ⇒ *kemence*.

Az agyagot, mivel összetétele folytán „túl kövér”, homokkal, törekkkel lazítják.

A Hoffmann-kemence egy része még a háború előtt épült; 30 kamrás, 150 ezer darab téglá kiégetésére alkalmas. 64 méteres kéménye 1953-ban épült. A porszenet Dudarról szerzik be.

A gyárban sok munkafolyamat, így a nyers- és a kész-tégla be- és kirakása még mindig kézi erővel történik.

Jelenleg – az időnyomunka jellege miatt – 7 és 15 fő közötti a munkaslétszám. Ma a gyár éves termelése: nyers tégl: 2,2 millió, késztermék: 1,8 millió.

Körmend

Mindkét körmendi téglagyárat 1890-ben alapították. Kezdetleges módszerrel működtek. A téglát úgy vetették, és amikor kiszáradt, boglyákba rakva égették ki. Kezdetben három-négy család dolgozott, és az évszaknak csak abban a részében, amikor az időjárás alkalmas volt a téglavetésre. Télen a családok felszedték a „sátorfájukat” és faluról falura járva vándorégetést vállaltak. *1893-ban körkemencét* építettek, évi 8 ezer darab téglát égettek. Később a nagyméretű téglák darabszáma évente elérte az egymillió kétszáz ezer darabot.

Az első világháború alatt – 1914-től 1919-ig – szünetelt a gyártás. Nem építkeztek a környéken sem, a férfiakat bevonultatták katonának. *1920-ban* nyitották meg újra a gyárat, ahol *1938-ig a régi módszerekkel* és technológiával dolgoztak.

A gyárat 1950 végén államosították. Az üzemben hat-hét család dolgozott hagyományos kézi vetéssel. *Az 1952-ben történő korszerűsítéssel, villamosítással* lényegesen megnövekedett az előállított téglák mennyisége. 1955-től vasúti vágány vezetett az üzemhez, ami megkönnyítette az áru mozgatását. Növelték az égetőkemencéket is, a *kamrák* számát *húszra* emelték. 1958-ban további fejlesztés történt: *száritószínek*et építettek, a régi prést felcserélték egy nagyobb kapacitásúval, mely nyolc órában 40-45 ezer téglát présel.⁸

A tröszt megszűnése után mindkét téglagyárat felszámolták, helyükre más profilú cégek települtek, nyomuk is eltűnt.

Szentgotthárd

A szentgotthárdi téglagyár történetét követni lehet a téglagyár levelezésének tanulmányozásakor kézbe került borítékok bélyegzésein:

“Pacher Gyula Gőztégla és Cementgyár Locsmand; Gőztéglagyár Szentgotthárd alapítva: 1865”

“Pacher Gyula és Friedrich Ferenc Gőztéglagyár” 1910.

“Pacher Gyula Első Szent Gotthárdi Gőztégla és Agyag Árúgyár” 1932.

“Pacher Gyula és Megyer József téglagyárosok” 1936.

“Szentgotthárdi Téglagyár” 1949.

“Közép-dunántúli Téglaiipari Vállalat Szentgotthárdi Gyára”

“Téglaiipari Kft. Szentgotthárd” 1998.

Az 1865-ben alapított téglagyárnak – mely a város nyugati szélén, a Rábatótfalu felé vezető út közelében van – első tulajdonosa *Pacher Gyula* volt, aki a gyárat jobbra távolról irányította, hiszen törzshelye a mai ausztriai Lutzmannsburg volt. A levéltári anyag – mely a vérzi-

vataros idők miatt nagyon hiányos – vizsgálata során a levelezések kapcsán lehetett – inkább gyártörténeti, mint technológiai – következtetésekre jutni a gyártás folyamatáról, az ott dolgozók munkájáról, béréiről, egyéb juttatásokról, a felhasznált nyersanyagokról, ill. lelőhelyükről, a téglagyártás gazdasági, kereskedelmi helyzetéről.

Illetményjegyzék 1932. VII. hó

pl. Sturm Lajos gyárvezető 100,- pengő/hó + 2 szobás lakás

Molnár János gépész 100,- pengő/hó + lakás

Raposch Ferenc égető 22.70 pengő/hét

Palvics József kemence munkás 23,00/hét

Az 1942-44. évekig a dolgozók munkabérekönyvei alapján megállapítható, hogy egyes családok munkavállalásában *tradicionális jellegű* volt a téglaiiparban való elhelyezkedés. Pl.: id. Raposch Ferenc és ifj. Raposch Ferenc esetében.

1944 februárjától 1947 áprilisáig szünetelhetett a munka, mivel a munkabérekönyv alapján csak Raposch Ferenc kapott munkabért.

A munkabérekönyvek híuen tükrözik a *téglaiipar idényjellegét*: ősztől tavaszig a bértételek száma 3, míg a nyári időszakban eléri a 31 tételszámot is.

Az Iparügyi Minisztérium helyzetjelentéséhez kért adatok alapján az 1936. évben a szentgotthárdi Gőztéglagyár helyzetét jól jelzik a margóra jegyzetelt válaszok:

- *a gyár kapacitása 70%-os, a szállítási nehézségek miatt a termelés csak a III. negyedévben indult meg;*
- *25 fő munkás dolgozott a téglagyárban, kizárólag égetéssel 7 munkás foglalkozott, a munkanélküliek száma 0 volt;*
- *a gyár szénellátását Brennbérgányról biztosították;*
- *értékesítésük elsősorban a környékre szorítkozik, a megyén kívüli eladás csekély mértékű volt.*

Bizonyítvány: Sturm Alajos (1901-ben született Locsmádon) 1918-tól dolgozott a nagykanizsai Herkules Téglagyár Rt.-nél.

Levél: Sturm Lajos téglamester kapta, Kőszeg, 1924. X. 29. „Kőszegi Gőzmalom Czeke József és Társa” téglamesteri állás ajánlása.

Levél Sturm Józsefnek a Tremmel Testvérek Gőztéglagyárából, Felsőágról, Sopron megyéből, valószínűleg a vejétől: *“Szombaton, hogy elgyújtottunk, ez ideig még jól haladtunk a tüzzel 4-ik kamarán vagyis a 5-ikhez értünk de most a görbe előtt nem akar sietni a tűzünk. Téglavetőnk még eddig nincs, Kapuvárról sem kaptunk választ attól az említett téglástól. Az iszapnak a teteje már megkeményedett s holnap akarom behordatni sárt a gépházba hogy hétfőn a cserépvétést megkezdhessek.”*

1921-ben Sturm József volt a gyár vezetője.

Levél Sturm József téglamesternek 1921. május 17-én, Szűcs Béla mérnöktől, az Építési és Műszaki Vállalattól: *„Egy téglaprés ára, amely óránként ca. 1200 téglát vagy ca. 600 cserepet készít, ára: 105 000 korona.”*

A gyárat ellátó szénbányák: *Tata, Brennbérgánya, porosz szén.*

Jelenleg – az időnyomunka jellege miatt – 7 és 15 fő közötti a munkáslétszám. Ma a gyár éves termelése: nyers tégl: 2,2 millió, késztermék: 1,8 millió.

Körmend

Mindkét körmendi téglagyárat 1890-ben alapították. Kezdetleges módszerrel működtek. A téglát úgy vetették, és amikor kiszáradt, boglyákba rakva égették ki. Kezdetben három-négy család dolgozott, és az évszaknak csak abban a részében, amikor az időjárás alkalmas volt a téglavetésre. Télen a családok felszedték a „sátorfájukat” és faluról falura járva vándorégetést vállaltak. *1893-ban körkemencét* építettek, évi 8 ezer darab téglát égettek. Később a nagyméretű téglák darabszáma évente elérte az egymillió kétszázezer darabot.

Az első világháború alatt – 1914-től 1919-ig – szünetelt a gyártás. Nem építkeztek a környéken sem, a férfiakat bevonultatták katonának. *1920-ban* nyitották meg újra a gyárat, ahol *1938-ig a régi módszerekkel* és technológiával dolgoztak.

A gyárat 1950 végén államosították. Az üzemben hat-hét család dolgozott hagyományos kézi vetéssel. *Az 1952-ben történő korszerűsítéssel, villamosítással* lényegesen megnövekedett az előállított téglák mennyisége. 1955-től vasúti vágány vezetett az üzemhez, ami megkönnyítette az áru mozgatását. Növelték az égetőkemencéket is, a *kamrák* számát *húszra* emelték. 1958-ban további fejlesztés történt: *száritószínek*et építettek, a régi prést felcserélték egy nagyobb kapacitásúval, mely nyolc órában 40-45 ezer téglát présel.⁸

A tröszt megszűnése után mindkét téglagyárat felszámolták, helyükre más profilú cégek települtek, nyomuk is eltűnt.

Szentgotthárd

A szentgotthárdi téglagyár történetét követni lehet a téglagyár levelezésének tanulmányozásakor kézbe került borítékok bélyegzésein:

“Pacher Gyula Gőztégla és Cementgyár Locsmand; Gőztéglagyár Szentgotthárd alapítva: 1865”

“Pacher Gyula és Friedrich Ferenc Gőztéglagyár” 1910.

“Pacher Gyula Első Szent Gotthárdi Gőztégla és Agyag Árúgyár” 1932.

“Pacher Gyula és Megyer József téglagyárosok” 1936.

“Szentgotthárdi Téglagyár” 1949.

“Közép-dunántúli Téglaiipari Vállalat Szentgotthárdi Gyára”

“Téglaiipari Kft. Szentgotthárd” 1998.

Az 1865-ben alapított téglagyárnak – mely a város nyugati szélén, a Rábatótfalu felé vezető út közelében van – első tulajdonosa *Pacher Gyula* volt, aki a gyárat jobbra távolról irányította, hiszen törzshelye a mai ausztriai Lutzmannsburg volt. A levéltári anyag – mely a vérzi-

vataros idők miatt nagyon hiányos – vizsgálata során a levelezések kapcsán lehetett – inkább gyártörténeti, mint technológiai – következtetésekre jutni a gyártás folyamatáról, az ott dolgozók munkájáról, béréiről, egyéb juttatásokról, a felhasznált nyersanyagokról, ill. lelőhelyükről, a téglagyártás gazdasági, kereskedelmi helyzetéről.

Illetményjegyzék 1932. VII. hó

pl. Sturm Lajos gyárvezető 100,- pengő/hó + 2 szobás lakás

Molnár János gépész 100,- pengő/hó + lakás

Raposch Ferenc égető 22.70 pengő/hét

Palvics József kemence munkás 23,00/hét

Az 1942-44. évekig a dolgozók munkabérekönyvei alapján megállapítható, hogy egyes családok munkavállalásában *tradicionális jellegű* volt a téglaiiparban való elhelyezkedés. Pl.: id. Raposch Ferenc és ifj. Raposch Ferenc esetében.

1944 februárjától 1947 áprilisáig szünetelhetett a munka, mivel a munkabérekönyv alapján csak Raposch Ferenc kapott munkabért.

A munkabérekönyvek híuen tükrözik a *téglaiipar idényjellegét*: ősztől tavaszig a bértételek száma 3, míg a nyári időszakban eléri a 31 tételszámot is.

Az Iparügyi Minisztérium helyzetjelentéséhez kért adatok alapján az 1936. évben a szentgotthárdi Gőztéglagyár helyzetét jól jelzik a margóra jegyzetelt válaszok:

- *a gyár kapacitása 70%-os, a szállítási nehézségek miatt a termelés csak a III. negyedévben indult meg;*
- *25 fő munkás dolgozott a téglagyárban, kizárólag égetéssel 7 munkás foglalkozott, a munkanélküliek száma 0 volt;*
- *a gyár szénellátását Brennbérgányáról biztosították;*
- *értékesítésük elsősorban a környékre szorítkozik, a megyén kívüli eladás csekély mértékű volt.*

Bizonyítvány: Sturm Alajos (1901-ben született Locsmádon) 1918-tól dolgozott a nagykanizsai Herkules Téglagyár Rt.-nél.

Levél: Sturm Lajos téglamester kapta, Kőszeg, 1924. X. 29. „Kőszegi Gőzmalom Czeke József és Társa” téglamesteri állás ajánlása.

Levél Sturm Józsefnek a Tremmel Testvérek Gőztéglagyárából, Felsőágról, Sopron megyéből, valószínűleg a vejétől: *“Szombaton, hogy elgyújtottunk, ez ideig még jól haladtunk a tűzzel 4-ik kamarán vagyis a 5-ikhez értünk de most a görbe előtt nem akar sietni a tűzünk. Téglavetőnk még eddig nincs, Kapuvárról sem kaptunk választ attól az említett téglástól. Az iszapnak a teteje már megkeményedett s holnap akarom behordatni sárt a gépházba hogy hétfőn a cserépvétést megkezdhessek.”*

1921-ben Sturm József volt a gyár vezetője.

Levél Sturm József téglamesternek 1921. május 17-én, Szűcs Béla mérnöktől, az Építési és Műszaki Vállalattól: *„Egy téglaprés ára, amely óránként ca. 1200 téglát vagy ca. 600 cserepet készít, ára: 105 000 korona.”*

A gyárat ellátó szénbányák: *Tata, Brennbérgánya, porosz szén.*

Levél Huberttól és Sigmundtól, Bp. Címzett Pachner Gyula, 1927. június 2.: „a téglagyárak részéről előnyös ismert »Durex – zongorahuzal« téglavágó drót eladásáról.”

Az Iparfelügyelet hatósági vizsgálatáról szóló levél, amely a téglagyártáshoz szükséges gőzgép kazánjának munkába állításáról tudósít.

A Magyar Téglá- és Agyagáru gyárosok Országos Egyesületének dunántúli csoportja költséghezjárulást meghatározó levele alapján a Szentgotthárdi Gőztéglagyár 1926. évi termelése 2 millió téglá volt.

A sárvári agyagtelepülés

Sárvár téglaiipar-történeti ismertetése sem nélkülözheti a helytörténeti vizsgálatot. Dr. Naszádos István „olvasókönyv”-ében olvashatunk némi utalást a helyi építkezés múltjáról:

„(Sárváron) szántáskor az Óvár és a régi római út helyén római téglá, kerámia és terra sigillata maradványokat ... találnak a gyűjtők. A fentiek is igazolják, hogy ez a vidék a római uralom idején kb. időszámítás szerint 469-ig lakott terület volt. Nagy valószínűséggel a Bassiana helynév Sárvár őseire utal.¹⁰

A történelmi tapasztalatok bizonyossága: tatárjárástól a törökveszedelemig a várak és erősségek tudtak csak sikerrel ellenállni a támadásoknak. A régi vár nem tartozott a komoly erősségek közé. Nádasdy Tamás 1555-ben elhatározta, hogy a régi fölé egy új várat épít. Fia, II. Ferenc, majd unokája folytatta és fejezte be az építkezéseket 1615-ben. Öttség alaprajzú vár készült, a kor szokása szerint. Bástyái kőből és téglából készültek.”

1802. október 17-én súlyos tűzvész pusztított Sárváron. A sok tüzeset arra kényszerítette a várost, hogy városi „téglagyárat” – a valóságban tégláégetőt – építsenek a Végmalom mellett.

Az „1828-ik évben – írta Ernetz Ignác – építetvén a városi téglagyár azon dicséretes városi intézkedéssel, hogy akik a város határában építkeznek, csak a készítési és ége-

tési költségeket fizetik téglá vagy zsindeley vásárlásakor ... s így, a házak cserép, zsindeley tetővel megszorodván, a tüzeknek is hathatósan gát vettessék.” A tégláégetőben évenként 120 ezer falitéglat, 45 ezer cserépszindelyt készítettek.

A város lakóit kötelezte a tanács, hogy csak cserépszindellyel fedhetik a házukat, szalmával többé nem, és téglat, cserepet kaphatnak szükséglet szerint önköltségi áron. Így részben kedvezmények adásával, részben a rendelet szigorával vették elejét a további nagy, egész utcákra kiterjedő tüzeknek.¹¹

A XIX. század végén és a XX. század elején nagymértékben felgyorsultak a sárvári középítkezések, megindult a város fejlődése. A múlt században több templom, lakotya épült, nagymértékű felújításba kezdtek a várkastélyt illetően is. 1889-ben fiúiskola, 1909-ben városi kórház és vasútvonal épült. A Sárvári Cukorgyár 1895-ben, a Műmalom 1897-ben és a Műselyemgyár 1904-ben kezdte meg a gyártást. Több kisebb üzem, pl. seprőgyár is alakult ezekben az években.

A város lakóinak a száma 1787-től 1918-ig több mint tízszeresére, 9951 főre emelkedett. 1871-ben járási székhely. A város 1902-ben a Vármellékkel és Tizenháromvárossal, 1912-ben Sárral és Péntekfaluvval bővült. Mindezek megkivánták az építőanyag, így a téglá és cserép tömeggyártását.

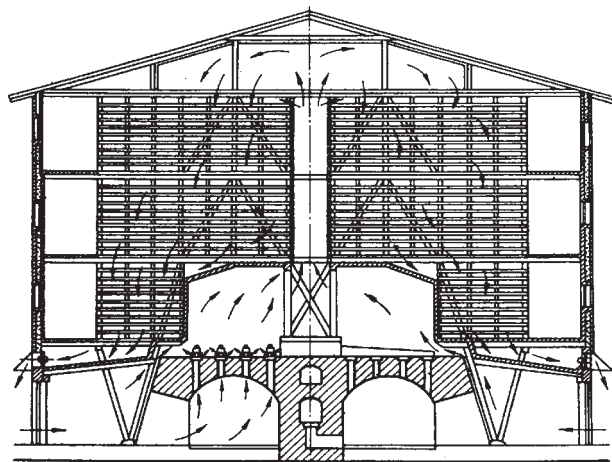
A sárvári uradalmat 1875-ben Mária Terézia Dorotya, osztrák-estei főhercegnő örökölte, akinek Lajos bajor királyi herceg volt a férje. Az uradalomnak is volt – a Vadkertben – két tégláégetője, amelyek évente 30 ezer falitéglat, 108 ezer darab cserépszindelyt gyártottak részben saját szükségletükre, részben eladásra. Az első tégláégető telepet 1896-ban építették három szárítóval, cseleldházal. A kemence 196 m² volt.¹²

A korabeli helyi sajtó így ír az 1903-ban átadás előtt álló uradalmi téglagyárról: „a modern technika összes vívmányainak felhasználásával készült, és mondhatni, hogy minden ízében remek.”¹³

A gyárban körkemence volt, amit kis gazdasági vasút szolgált ki, megkönnyítve a kézi munkát. Az új téglagyárban korszerű műszárító is volt, ami a meleg levegőt részben a kazánok eltávozó füstjéből, részben az elhasznált gőzből és a hűlő téglából elszálló hőből kapja. A beszámolóból némi képet kapunk a gépi ellátottságról is: „a szárító helyiségek mellett vannak a zúzó, préselő és mintázó gépek, melyek az emeleten behányt agyagot dolgozzák fel, s ahonnan egy praktikus berendezett elevátor a padláson lévő szárítóba viszi a kipréselt téglákat.”

A gyárat két, összesen 94 LE gép hajtotta, míg a világítást a Ganz és Tsa-féle villamos motor szolgáltatta. A gyár 64 munkást foglalkoztatott. A téglagyár igazgatója Boskovits Artúr volt.

A Sárvári Járás 1908. május 31-i száma így ír Sárvár újabb létesítményéről: „Sárvár város rohamos fejlődését ismét egy jelentős gyár létesítése igazolja. »Sárvári új Téglagyár Krausz, Moger, Fleischmann« Cég alatt nagy-

Körkemence feletti 3 szintes nagy térszárító

szabású téglagyár alakult.”¹⁴ A régi, *Pleszkáts-féle* téglagyár berendezését vették meg, és 14 kamrával egy égetőkemencét építettek.

Termékei a tetőzsindely, a falitégla és az ehhez tartozó melléktermékek. A munka kézi erővel folyt egészen az 1920-as évekig, s a munkások létszáma 30-35 fő között mozgott. A háború utáni építkezési konjunktúra, a kereslet emelkedése arra ösztönözte a tulajdonost, hogy külföldről téglá- és cserépprést vásároljon.

A gyár termelése évi 2,5 millió volt. A gépek üzembe állítása nem szüntette meg azonnal a kézi téglavetést. A munkások egy része továbbra is a régi módon végezte munkáját, ugyanis a vásárlóközönség kezdetben idegenkedett a géppel gyártott téglától, és ugyancsak a kézi téglát vásárolta.

A sárvári téglagyártás a háborút követő években fokozatosan csökkent, az utolsó gyár – a volt uradalmi téglagyár – az 1990-es évek elején szűnt meg.

Jegyzetek

1. *Dr. Kakasi János–Somodi Gábor*: Durvakerámia-ipari technológia. Műszaki Könyvkiadó.
2. *Csiszár Károly*: Az Őrség földje és népének élete. Bp., 1973. MTA KESZ Kiadó, 9-21. old.
3. Uo. 58. old.
4. *Valter Ilona*: Batthyány kapitány “téglagyára”. Bp., 1986. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 334.)
5. *Dömötör Sándor*: Őrség. Szombathely, 1987. 2. kiad. Az Őrség Baráti Kör kiadása.
6. *Avas Kálmánné*: Két arckép.
7. *Moldova György*: Az Őrség panaszja. Magvető Kiadó, Bp., 1974. 167. old.
8. “Ha beszélni tudnának ...” In: *Vas Népe*, 1965. febr. 3. 5. old.
9. *Dr. Naszádos István*: Sárvári helytörténeti olvasókönyv. Sárvár, 1996. 9. old.
10. Uo. 22. old.
11. Uo. 49. old.
12. Sárvár város monográfiája. Szombathely, 1978.
13. Sárvári Hírlap, 1903. szeptember 13. 4. old.
14. Új téglagyár Sárváron. In: *Sárvári Járás*, 1908. május 31. 2. old.

* * *

BESZÁMOLÓ RENDEZVÉNYRŐL

Az SZTE Kő és Kavics Szakosztálya 2002. október 10-én tartotta a MTESZ Budai Konferencia Központjában a

KŐ- ÉS KAVICSBÁNYÁSZ NAP 2002

című országos szakmai konferenciáját a BME Építőanyagok és Mérnökgeológiai Tanszék, a Magyarhoni Földtani Társulat, és az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület közreműködésével.

A szakmai konferenciát a Kő és Kavics Szakosztály a két évvel ezelőtt szervezett Kavicsbányász Nap 2000 folytatásaként a kőipar bevonásával szervezte. A konferencián a résztvevők tájékoztatást kaptak az iparágat foglalkoztató kérdésekről. Az együttlét jó lehetőséget biztosított a széles körű szakmai eszmecserére, a baráti kapcsolatok elmélyítésére is.

A szakmai programnak megfelelően a konferencia foglalkozott:

- a bányajáradékokkal és a bányajáradékok felügyeleti rendszerével,

- az építési kőanyagok európai szabványosítási rendjével,
- az ISO 9001 szerinti irányítási rendszer tapasztalataival,
- a minőségtanúsítás témakörével,
- a bányajáradékból finanszírozott rekultivációk tapasztalataival,
- az utépitési kőanyagok előkészítésének technológiájával,
- a nagy szilárdságú betonok adalékanyagaival,
- az építési kőanyagok mállási kérdéseivel, valamint
- a résztvevők hallhattak a szakosztály működésének kérdéseiről, jövőbeni terveiről.

A szakmai konferencia felkért előadói az államigazgatás, a szakhatóságok, az iparág és az oktatási intézmények neves szakemberei voltak. A megnyitót *Riesz Lajos*, az SZTE elnöke tartotta, a konferencia levezető elnöke *Serédi Béla*, a Kő és Kavics Szakosztály elnöke volt.

A szakmai nap előadói felkérést kaptak, hogy előadásait az *Építőanyag*, illetve a *Beton* című szaklapok részére adják le, így azok közkinccsé válhatnak.

Dr. Gálos Miklós

A 2002. október 10-én tartott
KŐ- ÉS KAVICSBÁNYÁSZ NAP
támogatója „**Az építés fejlődéséért**” Alapítvány volt.
Ezúton is köszönetet mondunk az alapítvány kuratóriumának.